

Първата пишеща машина в България – 1887 г.?

Според сайта на Народното събрание на Република България „Първите пишещи машини навлизат в България през 1902 г.” [1]. С незначителни изключения, появили се тук-там от половин век насам, това е официалната версия в българската историческа литература и обществената практика. Общото за всички версии относно появяването на пишещата машина у нас е фактът, че за тази история няма нито една научна публикация и поне досега не съм открил нито един автор, който да обосновава твърдението си за първата пишеща машина в България с препратка към конкретен източник.

За противоречията около ранната българска история на това техническо средство е особено показателно честването на 100-годишнината на стандартната българска клавиатура. По този повод през декември 2007 г. е организирана конференция, докладите от която са издадени в сборник. В приветственото си слово при нейното откриване Карамфил Матев – председател на Националното сдружение на стенографите, машинописците и компютърните оператори, отбелязва, че през 1902 г. „в България навлизат първите пишещи машини” [2, с. 5]. Непосредствено след това първият докладчик Михаил Коларов съобщава, че „В България първата пишеща машина била внесена през 1897 г.” [3, с. 27], но двама докладчици след него отново обявяват 1902 година за начало на въпросния внос, без обаче да обосноват защо не са съгласни с мнението на М. Коларов [4, с. 53], [5, с. 57]. В заключителното си изказване след докладите М. Коларов изрично изтъква: „Държа на датите и годините, които съм казал [...] Първата пишеща машина е внесена в България от търговец от Свищов през 1897 г.” [2, с. 73]. Както от изказването, така и от доклада му не става обаче ясно дали се е предоверил на нечий съмнителен спомен или все пак е издирил някакъв документ от онова време.

Тук предлагам критичен прочит на ранната история на пишещата машина в България, подкрепен с новоиздирени сведения за нея [6].

Най-ранната открита досега информация за пишеща машина в българската литература е дописката „Един нов вид писание”, поместена през юни 1877 г. във вестник „Зорница”: „Един американец изнамерил една машина, чрез която човек може да пише без перо. По видимоу тя прилича на една машина за шев. На предната ѝ страна има една наредба, която прилича на струните на едно фортепиано. Тя има по една струна за всяка от разните букви на азбуката и за всяка цифра. Когато писачът

натисне с пръста си някоя от тези струни, една клечица, която има на края си същата буква, удря едно ширитче, напоено с мастило, и образът на буквата се напечатва на книгата, която преминува под него. Една механическа наредба има, според която книгата се тегли, додето крайт на линията се постигне, когато чрез друга наредба книгата се тегли назад до другата страна и малко нагоре, и тогава нова линия се печати. Буквите, които се употребяват, са малки главни букви, и печатът е твърде ясен. Когато човек навикне на тази машина, той може да пише дважд по-бърже, отколкото с обикновеният начин. С една тънка книга, която е била приготвена по един особен начин, много преписи може да станат в същото време. Измислителят на тази машина е приел медали от няколко механически изложения, и употреблението ѝ се е въвело в много градове” [7], [8]. Архаичният технически език описва сравнително точно основните елементи на американското изобретение и по метода на изключването от известните към началото на 1877 г. конструкции очевидно става дума за „Model I Remington”. Това е първата в света произвеждана серийно пишеща машина, създадена е от Кристофър Шоулс и Карлос Глиден [11, с. 55-62], [12, с. 22].

Американската пишеща машина „Model I Remington”, произвеждана серийно 1874 – 1877 г. –

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8e/Sholesglidden2.png>

През 1968 г. е публикувана версията, че „Първите пишещи машини с руско нареждане на клавиатурата са внесени у нас непосредствено след Освобождението за нуждите на пощенското ведомство и за облекчаване

труда на стенографите от Народното събрание при преписването на дългите речи на народните представители” [9, с. 306], [13]. Авторът на това неясно твърдение не го подкрепя обаче с препратка към източник и допускам то да е плод на някакъв крайно несигурен спомен или на съвсем общо предположение. Доколкото и двете събития, споменати във въпросната версия, – създаването на пощенската служба и началото на стенографската служба към Народното събрание, се случват през периода пролетта – есента на 1879 г., непосредствено след тях би означавало 1880-1881 г. Но според съвременни изследвания от двете страни на Атлантическия океан (най-вече в САЩ и Русия) пишещите машини с руска клавиатура са създадени края на XIX в. в САЩ [14], [15], [16].

През 2012 г. публикувах неизвестния дотогава факт, че в края на юли 1887 г. в „Свобода” помества реклама на Г. Н. Витанов от София за продажба на пишещи машини [19]. Преди пет години това съобщение беше част от статия на историко-авиационна тема и затова споменах случая с тази реклама съвсем накратко. Сега предлагам пълния ѝ текст: „Пишущите машини, които съм въвел в България, са били усъвършенствувани напоследък и напълно приспособени за Българската азбука. В една минута те се нагодяват да пишат Русски, Француски, Германски, Гръцки или друг език. Продават се в магазин „Български Новости”, София. [...]” [20].

Биографични сведения за механика Георги Николов Витанов публикувах през януари 2012 г. [19] и поради това тук припомням само онези от тях, които отчасти обясняват връзката му с продажбата на пишещи машини към 1887 г. Още като ученик в Робърт колеж в Цариград прозорливо преценява необходимостта от размножителна техника в новосъздадената българска държава и през 1880 г. публикува две статии за новия тогава и в световната практика хектограф (апарат за изработване до

100 копия) [21], [22]. Сведенията за техническото му образование след завършването на Робърт колеж не са сигурни. Според статия от ноември 1883 г. той е „българин-техник , който е свършил науките си в Америка” [23], така твърдят и авторите на източник от 1936 г. [24, с. 21], които положително лично са го познавали. През април 1882 г. Г. Витанов е избран за член на Института на минните и машинните инженери на Северна Англия (NEIMME) [25] и става **първият българин член на чуждестранно техническо дружество**, към 1903 г. продължава да членува в него [26]. Той е първият директор на Учебната занаятчийница в с. Княжево – едно от първите професионално-технически училища в България, заема тази длъжност от 15 септември 1883 до 21 декември 1884 г.) [24, с. 21]. Логично е да се допусне, че при пребиваването си в САЩ и Англия се запознава с производители на пишешци машини, но засега не съм издирил сведения както за конкретни фирми, така и за началото на продажбите. Ясно е само, че към лятото на 1887 г. Г. Витанов е вече „въвел в България” пишешци машини с българска клавиатура.

През периода 14–18 септември 1887 г. в Лондон е проведен първият международен стенографски конгрес, в който представител на Княжество България е Антон Безеншек. По време на конгреса е организирана изложба на пишешци машини, в която са показани марки като „Ремингтон”, „Хамънд” и „Колумбия” [27]. Малко е вероятно главният стенограф на Народното събрание да е останал безразличен към машинописните новости, но засега не е издирен и публикуван документ за евентуално купуване на машинописна техника за българския парламент още през 80-те години на XIX в.

Антон Безеншек (1854 – 1915 г.) към 1905 г. – основоположник на българската стенография -

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/43/Anton_Bezen%C5%A1ek.jpg/250px-Anton_Bezen%C5%A1ek.jpg

Ако има съмнения във възможността още по онова време някой от първите производители на пишешци машини (особено пък откъд

Атлантическия океан) да предлага тези нови технически средства и с българска клавиатура, тук за пръв път съобщавам потвърждение от неизвестен досега първоизточник. През 1888 г. в град Айова Сити в американския щат Айова, започва издаването на стенографско списание. В неговия августовски брой е публикувана статия, посветена на нарастващото разпространение на пишещата машина, и в нейния текст се твърди: „Следват някои от езиците, за които е приспособена пишещата машина „Ремингтон”: английски, френски, немски, чешки, румънски, **български** (подч., И.А.), шведски, датски, португалски, италиански, испански, полски и руски” [28, с. 3]. За най-недоверчивите към библиографското описание на източника цитирам и английския текст, който всеки може да провери чрез публикувания линк. Обърнете внимание, че тази американска статия от август 1888 г. всъщност потвърждава четири от петте езика в рекламата на Г. Витанов (с изключение на гръцкия) от 1887 г. От друга страна, интересен е начинът на изреждането на езиците и дали то отговаря на последователността на въвеждането в производството на съответната модификация? Но дори българският език да беше на последно място, пак е забележителен фактът, че още в средата на 80-те години на XIX в. един американски производител е направил разходи за конструкторска и технологична подготовка на производство с определено ограничен пазар в една новосъздадена държава някъде в периферията на Европата [29]. Ограничен пазар, но сигурно въз основа на някакви заявки и експертни оценки са пресметнали, че ще оправдаят допълнителните си разходи за българската клавиатура. Далеч по-ранният внос на пишещи машини в България от общоприетата и чествана 1902 година се потвърждава и от списание „Свят” през 1893 г., според което те „по едно време се продаваха и в България” [30].

Българските издатели следят развитието на пишещите машини и публикуват във вестници и списания както технически новости (особено що се отнася до скоростта на машинописа), така и неизбежните мнения на противниците на нова техника. Например през 1896 г. въз основа на френски източници съобщават, че нейното внедряване във Франция се оказва „успешно, практично и полезно”. Същевременно обаче разпространението ѝ там се възпрепятства поради субективни причини, защото за френските автори „въображението мъчно работи, понеже се записва устройството и действието на машината, тогаз когато почеркът,

писан от ръката, е цяло представление на душата в момента на работата. Освен това признато е, че колкото е лош и нечетлив почеркът, толкова повече талантиливи произведения създава”. По същото време в Германия „употреблението на пишущата машина е всеобщо [...] наскоро била открита нова и опростена машина, с която се пишат 120 думи в минутата и която е по-евтина. Кой знай какви не още открития ще да направи умът до крайт на тоя век!” [31]. Още по-страховито мнение за вредата от пишещата машина изразява нюйоркският лекар д-р Тернер през 1904 г. Според него, тя „при продължителните занимания, твърде вредно влияе върху мозъка, като **затъпява умствените способности на хората**” (подч., И.А.) [32].

Запазени ли са пишещи машини, доставени в България до 1902 г.

Такова проучване не е правено, а то е и трудно осъществимо, защото стари пишещи машини се съхраняват в музеи, антиквари, библиотеки, фирми, частни колекционери. Единствената известна ми публикация, посветена на музейна колекция от пишещи машини, представя 10 екземпляра, но нито един от тях не е произведен преди 1902 г., а повечето са трийсетина години по-стари [10]. Тук коментирам само пет случая на пишещи машини в България, за които в интернет се твърди, че са произведени преди 1902 г. За единия от тях представих вече обосновка, че е изключено екземплярът, съхранен в Професионалната гимназия по икономика в Разград, да е произведен през 1876 г., защото производството с фирмената марка „Continental” започва през 1904 г. [16].

Други две пишещи машини се съхраняват в Историческия музей в Горна Оряховица:

- единият екземпляр е обявен като „пишещата машина от 1892 г. на Юнашкото дружество в града”. Първият опит за създаването на такова дружество в града е направен през „февруари 1900 г., като просъществува обаче само една година”, а второто и вече успешно основаване на дружество „Юнак“ става на 23 май 1902 г. [33]. Тъй като напълно е възможно през периода февруари 1900 – началото на 1901 г. дружеството да не е разполагало с достатъчно средства, годината, през която то придобива пишещата машина, е несигурна. Още по-неясен е въпросът дали дружеството директно прави покупката от представителя на фирмата (в този случай съмнението за доставка преди 1902 г. остават), или купува този екземпляр от български собственик, направил вноса ѝ преди 1902 г.;
- другата пишеща машина обаче е „донесена и използвана от първия началник гара Горна Оряховица **през 1899 г. Иван Бакърджиев**” [34].

Засега това е **най-старият екземпляр, за който е известно, че е доставен преди 1902 г. и е запазен до наши дни** .

Четвъртата пишеща машина се съхранява в Музея на Софийския университет „Св. Климент Охридски”. Тя е тип „Mercedes” и за нея музейните специалисти уверяват, че била използвана в университетската канцелария през периода 1900–1917 г. [35, с. 79]. Преди всичко изключено е тя да е купена преди 1 октомври (19 септември) 1908 г., когато започва производството на тези пишещи машини [36, с. 50]. Сравнявайки снимката на експонирания музеен екземпляр със снимките на първите модификации на тази марка, става ясно, че той в най-добрия случай е „Mercedes 3”, производството на която започва през 1911 г. [17, с. 50], [36].

Пишещата машина „Mercedes”, съхранявана в Музея на СУ „Св. Климент Охридски” в София, с уверението, че била използвана в университетската канцелария през 1900–1917 г. – Museum, №5, 2006, с.79. – https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/drugi_zvena/muzei2/muzej_na_sofijski_universitet_sv_kliment_ohridski

Пишеща машина „Mercedes 3”. – <http://www.stb-betzwieser.de/images/mercedes00.jpg>

През май 2011 г. във Враца беше организирана изложба „Писаното слово - XX век”, на която бяха показани и 16 стари пишещи машини. Според съобщения за събитието някои от тези експонати са „стогодишни”, т.е. произведени през 1911 г., но в една дописка едновременно с уверението „стогодишни” по данни от БТА се твърди, че „Пишещата

машина „Адлер“, произведена около 1900 г., е най-старата от всичките 16 експоната” [37]. Тази неопределеност ми дава основание да не се предоверявам на твърде съмнителното датиране. Производството на пишещи машини в завода на Хайнрих Клайер във Франкфурт на Майн започва през 1898 г., но **до 1900 г. те се продават с марката „Empire”**. През 1901 г. са продадени първите 3000 екземпляра с марката „Adler 7”, през 1902 г. на пазара се появява марката „Adler 8”, през 1909 г. – „Adler 11” и „Adler 15”, следват нови модификации до „Adler 32” през 1932 г. [17, с. 18]. Поради това допускам, че притежателят на пишещата машина „Адлер”, показана в изложбата през май 2011 г. във Враца, не е установил нейните модификация и фабричен №, по които да направи точно датиране и **по-вероятно е тя да е произведена след 1902 г.**

Противоречията относно доставките на пишещи машини през 1902 г.

Въпреки че от близо четири десетилетия в литературата е прието, че първите пишещи машини в България били внесени през декември 1902 г. през 2002 г. е честван 100-годишен юбилей на българския машинопис, а това начало се разпространява дори в сайта на Народното събрание. Понастоящем въпросното събитие **не е обосновано с нито един документ** и за него се разпространяват противоречиви и озадачаващи твърдения, които не смущават комай единствено техните автори...

В доклада си пред юбилейната конференция „100 години стандартна българска клавиатура” през 2007 г. Снежана Ласкова уверява, че „За пръв път в България са били внесени пишещи машини през 1902 г. от марките „Адлер”, „Ремингтон”, „Континентал”, „Ъндървууд” (така е в оригинала, И.А.) и др. Те са били с триредна клавиатура и с **руската азбука**” (подч., И.А.) [4, с. 53]. След нея на същата конференция почти същото, но не съвсем, заявява в доклада си и Радка Железарова: „Но за първи път в България са внесени пишещи машини още през далечната 1902 г. **от Русия** от марките „Ремингтон”, „Ъндървууд”, „Континентал”, „Адлер” – всички с триредна клавиатура [...] с тях започнали работа в Софийското градско общинско управление, в министерства, банки, търговско индустриални камари, включително в Народното събрание и в Светия синод” [5, с. 55]. Докато четирите търговски марки съвпадат, твърде странно е 14 г., след като за „Ремингтон” е вече известно, че предлага българска клавиатура, някой български клиент да предпочита руска? Още по-странно е български търговци да внасят американска стока („Ремингтон”, „Ъндървууд”) от

Русия, а що се отнася до немските „Континентал” и „Адлер”, те са пуснати в продажба съответно през май 1904 [17, с. 40] и 1905 г. [17, с. 18], т.е. **към декември 1902 г. все още не са се появили на пазара...**

Особено интересни са твърденията на най-активния историк на пишещата машина в България Ангел Железаров. Според него: „Първите пишещи машини пристигат в края на декември по предложение на обществени и частни фирми-представители на пишещи машини у нас: АД „Г. Кабакчиев”, Братя Касърови и Сие, Вайсман и Сие, Д-во „Вълчев и Сие”, Д-во „Зора”, Д-во „Елиет Фишер”, Д-во „Мерцедес”, Д-во „Хр. Данов”, Т. Чипев, Ст. Челебиев, Юрдан Бояджиев и Синове; Различни марки и модели: Smit-Premier; Bar-Lok; Jost; Jewett; Remington; Wiliams; Royal; Kanzler; Triumph; Ideal; Underwood; Chicago; Oliver; Adler; Continental; Rainmetal; Urania; Mercedes” [38, с. 3]. Публикувам този цитат без никаква намеса от моя страна в правописа и означенията на фирми и марки. Преди всичко прави странно впечатление, че за такова съществено събитие като начало на вноса на ново техническо средство в страната авторът не публикува никакво доказателство. Откъде е издирил тези сведения: архивна документация, периодичен печат от времето на събитието или някакво по-късно съобщение или различни източници, спомени на доставчици, но те пък кога са писани, кога и къде евентуално публикувани, къде се съхраняват? Още по-озадачаващ е фактът, че 11 български доставчика изведнъж в един месец започват да предлагат 17 марки пишещи машини. Ще спестя размислите относно организационно-техническата подготовка за подобен внос при тогавашните средства за връзка (например няма самолети и интернет, дори международните телефони съобщения са проблем и т.п.). Невъзможно ми е да проверя дали споменатите 11 доставчика вече развиват търговска дейност към 1902 г., но пък проверката на началото на производството на съответните марки пишещи машини показва прелюбопитния факт, че **към края на 1902 г. все още не е започнало производството на 7 марки пишещи машини:** Kanzler – 1903 г. [17, с. 222], Continental – 1904 г. [17, с. 40], Royal – 1906 г. [40], Mercedes – 1908 г. (Model 2) [17, с. 50], Triumph – 1908 г. [41], Urania – 1909 г. [42], Rheinmetall – 1920 г. [39]. За две от останалите 10 марки пишещи машини установих друг странен факт. За тях през 1902 г. са публикувани реклами от български търговци, които не фигурират в списъка на А. Железаров: за Jost – представител „Д-р Червен-Иванов, Хербст и С-ие” [43, с. 786] и за Oliver - „Петров и С-ие” [43, с. 2].

Реклама от Юбилеен Български алманах. За

1902–1902. С., 1902, с.2. – http://3.bp.blogspot.com/-b_fQsKwqHwc/VLLm1YXwDhI/AAAAAAAAACEQ/Lbn8EAqG-Qc/s1600/%D0%B0%D0%BB%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%85%2B17.jpg

Новите сведения и критичната проверка на известни досега данни за първопроходството на машинописната техника в България доказват, че **разпространяваната от години версия за нейното начало през 1902 г. категорично не е достоверна**. Българският интерес към пишещата машина се заражда още в края на Възраждането. **Първите им продажби в Княжество България са осъществени не по-късно от 1887 г.** благодарение на столичния механик Георги Витанов. Засега не е издирен източник, съобщаващ марката на първите у нас пишещи машини, но те вероятно са били американските „Ремингтон“, за които въз основа на източник от август 1888 г. е установено, че към тази година те вече имат българска клавиатура.

Литература и бележки

1. Под патронажа на председателя на Народното събрание Георги Пирински беше отбелязана 100-годишнината от създаването на стандартната клавиатура на пишещите машини в България. – <http://www.parliament.bg/bg/news/ID/1376> (Публикувано 13 дек. 2007 г.).

2. 100 години стандартна българска клавиатура. Юбилеен сборник. С., Нац. сдружение на стенографите, машинописците и компютърните оператори, 2008. 77 с.

3. **Коларов, Михаил.** Приносът на българските стенографи за родната история и култура. – В: **100 години стандартна българска клавиатура. Юбилеен сборник**. С., Нац. сдружение на стенографите, машинописците и компютърните оператори, 2008, с. 18-28.

4. **Лакова, Снежана.** Един век обучение по машинопис. – В: **100 години стандартна българска клавиатура. Юбилеен сборник**. С., Нац. сдружение на стенографите, машинописците и компютърните оператори, 2008, с. 52-54.

5. **Железарова, Радка.** Ролята на клавиатурата за успехите на българския машинопис. – В: **100 години стандартна българска клавиатура. Юбилеен сборник**. С., Нац. сдружение на стенографите, машинописците и компютърните оператори, 2008, с. 55-62.

6. Всички дати в текста до 31 март 1916 г. са по Юлианския календар (стар стил).

7. **Един нов вид писание.** – Зорница (Цариград), г. II, № 26, 30 юни 1877, с. 102.

8. Видният историк на техниката доц. д-р Младен Цонев (1937 – 2015 г.) съобщава за дописката „Един нов вид писание” още през 1968 г. [9, с. 306]. През 2017 г. в приносно изследване за колекция пишещи машини гл. ас. д-р Биляна Попова напомни за тази статия, като коректно цитира книгата на Мл. Цонев [10, с. 88], но се предоверява на неговия текст и очевидно не е ползвала оригиналния възрожденски източник. Двамата автори неправилно твърдят, че дописката е поместена в списание „Зорница”, което наистина също излиза по онова време, но дописката е публикувана във **вестник** „Зорница”.

9. **Цонев, Младен.** Сбогом, барон Хирш! С усмивка за миналото на техниката в България. С., Нар. младеж, 1968. 312 с.

10. **Попова, Биляна.** Колекция пишещи машини от фонда на Регионален етнографски музей – Пловдив. – Годишник на НПТМ – София, т. 19, 2017, 83-88.

11. **The Story of the typewriter, 1873-1923.** New York, Herkimer, 1923. 142 p. –

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015004313386;view=1up;seq=13>

12. **Oden, Charles Vonley.** Evolution of the typewriter. 154, I p. –
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=loc.ark:/13960/t3223ds1t;view=1up;seq=7>

13. Версията на Мл. Цонев от 1968 г. за навлизането на пишещи машини в България непосредствено след Освобождението [9, с. 306] е

преписана буквално през 2017 г. от Б. Попова в научен доклад, но без да постави заимствания текст в кавички и да посочи източника. Оставям настрана този похват, известен като плагиатство, и отбелязвам факта, че според авторката „Това (вносът на първите пишещи машини в България, И.А.) става в късната 1902 г.” [10, с. 85]. Тя (Б.П.) не подкрепя обаче твърдението си с **никакъв** опит за критичен и логичен анализ.

14. Лебедев, Артемий. § 105. Трагедия запятой. – <https://www.artlebedev.ru/kovodstvo/sections/105/> (Публикувано 14 юни 2004 г.).

15. History of the russian typewriter. – <http://languagehat.com/history-of-the-russian-typewriter/> (Публикувано 24 авг. 2005 г.).

16. На 6 дек. 2011 г. в сайта на в. „Труд” се появява сензационната новина „Намериха пишеща машина от Априлското въстание” – <http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=1140095> Открих слисващото историко-техническо съобщение преди две-три години при поредното издирване на сведения за историята на пишещата машина в България, но междувременно то е изчезнало от интернет. В него се твърдеше следното: „Пишеща машина „Континентал“, която е връстник на Априлското въстание, откриха учители в склад за стара техника в професионалната гимназия по икономика в Разград. Уникатът е произведен през далечната 1876 г. във Великобритания. В страната машината е внесена през 1902 г. Преподавателите не знаят почти нищо за историята ѝ, освен че се е използвала като помагало в гимназията от самото ѝ основаване през 1967 г.” Съобщението беше онагледено със снимка на „униката”:

Как преподавателите на ПГИ-Разград са установили годината на производството на пишещата машина „Континентал” – 1876 т., е трудно обяснима историко-техническа загадка? Според немски историк на техниката фирмата „Wanderer Werke” **започва производството на пишещи машини „Continental” през 1904 г.** [17, с. 40]. Освен това, известна база данни за 100 от най-известните в света марки на пишещи

машини, вкл. „Continental”, предлага и фабричните номера по години на произведените екземпляри, които също започват от 1904 г. [18]...

17. **Dingwerth, Leonhard.** Die Geschichte der deutschen Schreibmaschinen-Fabriken. Band 1. Grosse und mittlere Hersteller. Delbrück, 2008. 160 S. –

<https://books.google.bg/books?id=nwhpagXq2BMC&pg=PA40&lpg=PA40&dq=schreibmaschine+continental++1904&source=bl&ots=11Hrk6wYkC&sig=6kqCGXVvd2xIJdVaOrdOgIZB10w&hl=bg&sa=X&ved=0ahUKEwiH0vKf-YPYAhVBkRQKHwKhDfYQ6AEINDAF#v=onepage&q=schreibmaschine%20continental%20%201904&f=false>

18. **Continental Typewriter Model Photo Galleries.** –

<http://typewriterdatabase.com/continental.75.typewriter-serial-number-database>

19. **Алексиев, Иван.** Кой е „първият българин-строител на аероплан”: Сотир П. Черкезов, Виктор Г. Витанов или друг? -

http://morskivestnik.com/compass/news/2012/012012/012012_82.html

(Публикувано 26 ян. 2012 г.).

20. **Пишущите машини, които съм въвел в България, ...** –

Свобода, г. I, № 70, 28 юли 1887, с. 41; № 71, 31 юли 1887, с. 4 (реклама).

21. **Витанов, Георги.** Хектограф. – Зорница, г. V, № 25, 17 юни 1880, с. 98.

22. **Витанов, Георги.** Нещо по хектографа. – Зорница, г. V, № 46, 11 ноем. 1880, с. 181-182.

23. **Управлението на Занаятч. у-ще в Княжево...** - Славянин (Русе), г. V, № 51, 5 ноем. 1883, с. 204.

24. **Юбилеен сборник на Софийското държавно средно механо-електро-техническо училище по случай 50 години от основаването му.** С., печ. Полиграфия, 1936. 111 с.

25. **Proceedings. General meeting, Saturday, April 22nd, 1882, in the Wood Memorial Hall, Newcastle-upon-Tyne.** – In: North of England Institute of Mining and Mechanical Engineers. Transactions. Vol. XXXI. 1881 – 82, p.121. - <https://mininginstitute.org.uk/wp-content/uploads/2016/NEIMME%20Vol%2031.pdf>

26. **List of Members.** – Transactions of the Institution of Mining Engineers. Vol. XXIV-1902-1903. -

http://www.archive.org/stream/miningengineer07goog/miningengineer07goog_djvu.txt

27. **Първият международен стенографически събор в Лондон.** – Зорница (Цариград), г. XIII, № 15, 9 апр. 1888, с. 59; № 16, 16 апр. 1888, с. 63.

28. **Hubert, P. G.** The Typewriter; Its Growth and Uses. – The Standard stenographic magazine (Iowa), vol. 1, 1888, № 3 (August), p. 2-3. – <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nyp.33433034367049;view=1up;seq=64> - с. 3: „The following are some of the languages to which the Remington typewriter has been adapted: English, French, German, Bohemian, Roumanian, **Bulgarian** (подч., И.А.), Swedish, Danish, Portuguese, Italian, Spanish, Polish and Russian”.

29. Спомнете си знаменитата сцена пет години по-късно, когато Алеко Константинов пристига в Ню Йорк и местният митнически чиновник няма никаква представа за съществуването на държавата България, налучква с Русия и Унгария, а накрая го записва като турчин: „Каква ти Унгария! България на Балканския полуостров. - Мене и яд ме хвана, и досмеша ме, като гледах как си напругаше той паметта да си припомни — аджеба, где ли ще бъде туй царство! Нашите вестници ежедневно цитират такива чудесни отзиви на иностранната преса за напредъка на нашето отечество, а този невежа не чул даже името „България“! [...] Oh, yes, Turkey; all right!” – Но, sir — протестирах аз, а той не иска и да чува, пише ме за турчин...”

30. **Според Английските вестници пишущите машини, които по едно време се продаваха и в България,** така се усъвършенствували, щото в една минута може да се напишат 101 думи ... – Свят, г. I, 1893, № 1 (февр.), с. 16.

31. **Нова пишуща машина.** – Свобода, г. X, № 1878, 21 февруари 1896, с. 4.

32. **Вреда от пишущите машини.** – Свободно слово, г. I, № 18, 1 юли 1904, с. 3.

33. **Преди 115 години за първи път създават гимнастическо дружество „Юнак“ в Горна Оряховица.** – http://www.goryahovica.org/2011-11-27-00-09-48/2011-11-27-00-10-45/3770--115-----_.html (Публикувано 5 май 2005 г.).

34. **От кондила до пишещата машина.** – <http://www.infotourism.net/index.php?t=3278&m=2> (Публикувано 20 май 2008 г.).

35. **Пишештата машина на Университетската канцелария (1900–1917).** – Museum, № 5, 2006, с. 79, фиг.172. Mercedes, четириредна - https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/drugi_zvena/muzei2/muzej_na_sofijski_universitet_sv_kliment_ohridski
36. **Mercedes 3.** – <http://www.stb-betzwieser.de/aktuelles/ausstellung/kategorien-1/mercedes3a.php>
37. **Андреева, Олга.** Враца показва стогодишни пишещи машини. – http://inews.bg/%D0%92%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B0-%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%88%D0%BD%D0%B8-%D0%BF%D0%B8%D1%88%D0%B5%D1%89%D0%B8-%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%B8%D0%BD%D0%B8-1a_i.72863.html (публикувано 11 май 2011 г.).
38. **Железаров, Ангел.** 100 години машинопис в България (1902–2002). С., Нац. сдружение на стенографите, машинописците и компютърните оператори, 2002. 34 с.
39. **Rheinmetall Typewriter Model Photo Galleries.** – <http://typewriterdatabase.com/rheinmetall.62.typewriter-serial-number-database>
40. **Royal Typewriter Model Photo Galleries.** – <http://typewriterdatabase.com/royal.72.typewriter-serial-number-database>
41. **Triumph Typewriter Model Photo Galleries.** – <http://typewriterdatabase.com/triumph.94.typewriter-serial-number-database>
42. **Urania Typewriter Model Photo Galleries.** – <http://typewriterdatabase.com/urania.91.typewriter-serial-number-database>
43. **Юбилеен Български алманах. За 1902 - 1903.** С., 1902. 958 с.

Иван АЛЕКСИЕВ